

ROGER SCRUTON

CONSERVATISM

PROFILE BOOKS · LONDON · 2017

[Почитати опис, рецензію і купити можна на сайті nashformat.ua](http://nashformat.ua)

РОДЖЕР СКРУТОН

КОНСЕРВАТИЗМ

ЗАПРОШЕННЯ ДО ВЕЛИКОЇ ТРАДИЦІЇ

*Переклала з англійської
Катерина Дуса*

«НАШ ФОРМАТ» · КИЇВ · 2022

[Почитати опис, рецензію і купити можна на сайті nashformat.ua](https://nashformat.ua)

УДК 329.11(4+73)

C45

Скрутон Роджер

C45 Консерватизм. Запрошення до великої традиції / пер. з англ.

Катерина Диса. — К. : Наш Формат, 2022. — 176 с.

ISBN 978-617-8115-71-5 (паперове видання)

ISBN 978-617-8115-72-2 (електронне видання)

Будь-які зміни повинні враховувати природу людини та суспільства. Свобода неможлива без відповідальності. Революції заради створення ідеального світу не дарують рівність і свободу, а знищують їх. Без фундаменту у формі звичаїв та традицій неможливо збудувати тривке й успішне суспільство сьогодні. Такі прості істини вже понад два століття відстоюють ті, хто називає себе консерваторами.

Як зародився і змінювався консерватизм у Європі та США? На які виклики намагались відповідати консервативні мислителі впродовж віків? Чи справді вони заперечували будь-які зміни? Роджер Скрутон показує, що без розуміння консерватизму та його історії неможливо зрозуміти минуле, сьогодення та майбутнє Заходу.

УДК 329.11(4+73)

Це видання стало можливим за фінансової підтримки ГО «Реформація» та пожертв Геннадія Друзенка, Євгена Бистрицького та Ігора Коліушка

format.ua

долучитися

Перекладено за виданням: Roger Scruton. *Conservatism* (London, Profile Books, 2017, ISBN 978 1 78125 752 4).

ISBN 978-617-8115-71-5 (паперове видання)
ISBN 978-617-8115-72-2 (електронне видання)

© Horsell's Morsels Ltd
© Диса К., пер. з англ., 2022
© ТОВ «НФ», виключна ліцензія на видання,
оригінал-макет, 2022

ЗМІСТ

<i>Передмова</i>	7
<i>Розділ 1. Передісторія</i>	10
<i>Розділ 2. Народження філософського консерватизму</i>	35
<i>Розділ 3. Консерватизм у Німеччині та Франції</i>	58
<i>Розділ 4. Культурний консерватизм</i>	83
<i>Розділ 5. Вплив соціалізму</i>	110
<i>Розділ 6. Консерватизм сьогодні</i>	136
<i>Бібліографія</i>	167

ПЕРЕДМОВА

Бути консерватором означає вести специфічний спосіб життя, і консервативний характер дається взнаки в усіх галузях життя людини: мистецтві, музиці, літературі, науці й релігії. У цій книжці мене більше цікавить політична філософія, а не політична практика, що отримала ярлик «консервативна». У такому розумінні консерватизм є багатим джерелом рефлексій про політичний порядок, і метою цієї книжки буде показати аргументованість, що лежить в основі консервативної позиції, а також те, як цю позицію можна захищати. Незалежно від того, погоджуються читачі з консервативною позицією чи ні, сподіваюся, вони визнають, що консервативні ідеї цікаві за своєю суттю й що вони — обов'язкова частина наших спроб розібратися з тим, хто ми, де ми та чому.

Хоча консервативна позиція є інстинктивною, консерватизм як політична філософія — це доволі сучасне явище, що проявилось у процесі трьох великих революцій:

англійської Славної революції 1688 року, Американської революції, що завершилася в 1783-му, та Французької революції 1789 року. Така історія цього явища позначилася на всіх подальших консервативних рухах і почасти пояснює, чому слово «консерватизм» вживають здебільшого англомовні політики й партії для представлення того, за що вони виступають. В інших частинах світу це слово частіше вживають як образливе. Якщо ми зрозуміємо, чому так склалося, це допоможе нам розібратися у відмінностях між англо-американською та континентальною політикою. Водночас консерватизм у континентальній Європі був так само суттєвою силою, як і в англомовному світі. Тому, щоб показати широту й складність консервативної інтелектуальної традиції, яка впродовж сучасної історії була частиною західної цивілізації, я ввів сюди розгляд філософів Франції, Австрії, Німеччини та Іспанії.

Вимушено я обмежився аргументами й ідеями. Як інтелектуальна та духовна сила, консерватизм виражався не лише у філософських дискусіях, а й у мистецтві, поезії та музиці. Найбільші консервативні філософи приділяли багато уваги природі мистецтва й ідеям, які воно несе. Перша велика публікація Берка була впливовим трактатом, присвяченим ідеям «піднесеного й прекрасного». «Лекції з естетики» Гегеля стали його найвищим внеском у філософську думку XIX століття. Водночас багато «культурних консерваторів», ідеї яких я коротко представляю, були також видатними поетами та прозаїками: наприклад, Шатобріан, Колрідж, Раскін, Еліот. Ті, хто хоче повністю осягнути, що стояло на кону дискусій про «спонтанний порядок» в Австрії, мають вивчати

не лише праці Гаска та його школи. По-своєму не менш доречними тут будуть симфонії Малера, вірші Рільке й опери Гофмансталя та Штрауса. Я побіжно торкатимуся цих питань, але їхньому докладному розкриттю треба присвятити окрему книжку.

Як завжди, я дуже вдячний Бобові Гранту, від ідей та ерудиції якого я залежав на кожному етапі написання цієї книжки.

Розділ 1

ПЕРЕДІСТОРІЯ

Сучасний консерватизм є породженням Просвітництва. Але він звертається до умов життя людини, які можна спостерігати в будь-якій цивілізації в будь-який історичний період. Ба більше, консерватизм є частиною філософського спадку, що своїм корінням сягає щонайменше часів Стародавньої Греції. Арістотель у своїй «Політиці» захищає конституційний уряд у термінах, що залишаються так само впливовими серед сучасних консерваторів, як і були в стародавньому світі. Насправді велика праця Арістотеля стала передвісником більшості ідей сучасних консерваторів. Але ці ідеї були адаптовані до таких обставин, що їх сам Арістотель не міг передбачити — як-от виникнення національної держави, зникнення релігії як чинника, що об'єднує, та постання «великого суспільства», що складається з мільйонів незнайомих, які співпрацюють в умовах верховенства права.

Історики ідей постійно повторюють ту саму помилку, коли припускають, що ідеї мають власну, окрему історію

і що одна ідея породжує іншу, так само як одні метеорологічні умови породжують наступні. Марксисти, які вважають ідеї побічним продуктом економічних чинників, припускаються протилежної помилки, відкидаючи інтелектуальне життя як таке, що повністю підпорядковується матеріальним умовам. Широкий і деструктивний вплив марксистської теорії вочевидь спростовує те, що вона стверджує. Американський консерватор Річард Вівер висловив це в назві своєї знаменитої та впливової книжки «Ідеї мають наслідки» (Ideas Have Consequences, 1948). І це так само стосується консервативних ідей, як і ідей, що пропагуються лівими рухами. Тому, щоб зрозуміти передісторію консерватизму, треба визнати, що ідеї мають далекосяжні наслідки для історії людства; але також треба усвідомити, що вони не постають з інших ідей, а часто сягають своїм корінням біологічних, соціальних і політичних умов, які лежать глибше за раціональні аргументи.

Ми — люди — зазвичай живемо в спільнотах, пов'язаних взаємодовірою. Нам потрібен спільний дім, безпечне місце, де ніхто не ставить під сумнів наші претензії на володіння ним і де ми можемо звернутися до інших по допомогу в небезпечні часи. Нам потрібен мир із сусідами та процедури, якими ми можемо його захистити. Нам також потрібні любов і захист, які надає родина. Перегляд умов життя людини, пов'язаних з будь-яким із цих чинників, означає порушення імперативів, що ґрунтуються на біології та потребах соціального відтворення. Але вести політичні суперечки так, ніби ці чинники надто далекі від царини ідей, що заслуговують на згадку, означає ігнорувати всі обмеження, про які треба

пам'ятати, якщо наша політична філософія претендує на те, щоб бути бодай трохи ймовірною. Для сучасних утопій особливо характерно ігнорувати ці обмеження: уявляти суспільства без законів (Маркс і Енгельс), без родин (Лейнг), без кордонів або засобів оборони (Сартр)*. І консерватори (я поміж них) витратили багато чорнил, щоб спростувати такі ідеї, у які можуть повірити лише ті люди, що не здатні сприймати факти та яких через це неможливо переконати аргументами.

Отже, почнемо з переліку тих характеристик обставин життя людини, що визначають межі цієї політичної думки та, за твердженням більшості консерваторів, виокремлюють їхню філософію. Першою характеристикою буде соціальна належність. Люди живуть у спільнотах, і їхня безпека та щастя залежать від цих спільнот. У племінних суспільствах люди пов'язані одне з одним кровною спорідненістю (яка почасти може бути міфічною); у релігійному суспільстві членство визначається ритуалами й вірою; у політичному — стосунки керуються законом, а в сучасному світському суспільстві закони створюються громадянами, зазвичай через обраних представників, і впроваджуються верховною владою. Усі три форми суспільства — племінне, релігійне та політичне — можна спостерігати у світі й сьогодні,

* Friedrich Engels, *Anti-Dühring*, Part 3, Chapter 2, on the 'withering away of the State'; R. D. Laing, *The Politics of the Family*, London, 1971. Енгельс і Лейнг знецінюють «буржуазну родину» як джерело колективної ментальної хвороби; а Сартр (J.-P. Sartre, *Between Existentialism and Marxism*, translated by J. Matthews, London, 1974) стверджує, що всі кордони зникнуть після «всеохопної» революції, коли на зміну націям, класам, кордонам прийде *groupe en fusion* («група в злитті», себто група, яка має спільну мету), що невпинно еволюціонує.

хоча початковим джерелом натхнення для сучасного консерватизму було виникнення політичного устрою. Насправді, згідно з однією з версій, консерватизм виник як спроба зберегти родинні та релігійні цінності в спільнотах, що почали реорганізовуватися шляхом впровадження винятково політичних законів.

Соціальна належність нерозривно пов'язана з особистою прихильністю. Люди починають своє життя в стані прив'язаності до матері й родини, які їх захищають та опікують. Коли вони виростають і стають дорослими, прив'язаність слабшає та розширюється. Молодим людям мати й родина потрібні менше, ніж друзі та співпраця. Упродовж життя звичаї, місця, мережі, інститути, спільний спосіб життя розширюють коло наших прихильностей і створюють відчуття того, що всюди у світі ми як удома, серед знайомих і надійних речей. Ми цінуємо це відчуття знайомого та надійного, а його втрата є приводом для тривоги й суму. Найважливішим внеском у консервативну філософію є бажання зберегти переплетіння близькості й надійності, від якого залежить довготривалість спільнот. Назва «консерватизм» говорить сама за себе: це намагання законсервувати (зберегти) спільноту, яку ми маємо, — не в усіх дрібницях, тому що, як казав Едмунд Берк, «ми повинні змінювати заради збереження», але в тих аспектах, які забезпечують тривале виживання нашої спільноти.

Але люди не лише співпрацюють між собою. Вони ще й конкурують, тому важливо зробити так, щоб ця конкуренція була мирною і щоб конфлікти можна було розв'язати. Майже всі утопії, придумані модерними авторами, ґрунтуються на припущенні про те, що ми

можемо існувати в умовах, коли сама лише співпраця прив'язує людей до їхніх сусідів і з яких повністю прибрали всяку конкуренцію. Ось чому в утопії неможливо повірити: це або повністю абстрактні схеми організації ноуменальних* істот, як-от «повний комунізм», передбачений Марксом і Енгельсом у «Німецькій ідеології» (*Die deutsche Ideologie*, 1845), або сентиментальні казочки, як-от неоготична Англія з «Новин нізвідкіля» (*News from Nowhere*, 1890) Вільяма Морріса. Конкуренція лежить в основі нашої природи, це наш спосіб розв'язувати проблеми, а водночас найважливіша соціальна причина виникнення цих проблем. Спорідненість угамовує конкуренцію, замінюючи «я» на «ми» в усіх суперечках, які можуть вилитися в насильство. Але вона також породжує суперництво між родинами, як-от між Монтеккі й Капулетті, а також між племенами, подібними до тих, де навів лад Магомет, винайшовши релігію, що вимагала «покори», а отже «миру». Той релігійний «мир» своєю чергою означав війну проти еретиків і невірних.

У модерному світі епохи Просвітництва старі форми соціальної належності зійшли нанівець після низки релігійних війн. Люди шукали нових способів порозуміння в самому соціальному порядку, і найкращою надією на майбутнє їм здавався світський уряд в умовах верховенства права, тому що він обіцяв поставити розум над пристрастями. Просвітництво надихнуло на колективне визнання того, що людство ворогувало через вигадки й що натомість настав час домовитися щодо реальності.

* Ноумен — філософський термін, що вживається на позначення об'єкта, осягнення якого досягається розумом — на противагу феномену як об'єкту чуттєвого сприйняття. — *Прим. наук. ред.*

У часи передісторії консервативного мислення, коли головним зразком ще був Арістотель, зазвичай підтримували його наголос на розумі як визначній рисі людського буття. Застосовуючи свій розум, ми отримуємо унікальний засіб розв'язання конфліктів і подолання перешкод. Але вже Арістотелеві було зрозуміло, і сучасні дослідження колективного ухвалення рішень чітко визначили, що коли ціла група людей застосовує розум для розв'язання спільної проблеми, розумне рішення може так і не з'явитися — інакше кажучи, раціональне й розумне можуть не збігатися. Це чітко показує «дилема в'язнів», де двоє в'язнів, кожен із яких робить раціональний вибір, діятимуть усупереч найкращим інтересам обох*. Також і в полеміці Берка проти Французької революції його визначальним зауваженням було те, що раціональні плани в головах палких прихильників можуть призвести до катастрофи.

Консерватори зазвичай погоджуються з Арістотелевим розумінням людської раціональності та, як і він, визнають, що одна із цілей політичного життя — поліпшити використання розуму й прищепити громадянам якості, потрібні для колективного використання. Але в різні часи по-різному наголошували на тому, що нам, розумним істотам, потрібні звичаї та інститути, які мають ґрунтуватися на чомусь, окрім розуму, якщо ми хочемо, щоб розум використовувався для чогось доброго. Насправді ця ідея, мабуть, є головним внеском консерватизму в самопізнання людства. У наступних розділах я роз'ясню це детальніше.

* Це відправна точка для дискусій про колективний вибір, і якщо ви не знаєте, що таке «дилема в'язнів», то варто пошукати це на одному з мільйонів сайтів в інтернеті.

Однак, з іншого боку, ми маємо визнати ще протилежну тенденцію консервативної філософії. Вона, окрім того, що наголошує на потребі у звичаях і спільноті, ще й захищає свободу індивіда, трактуючи спільноту не як органічну мережу, пов'язану звичкою та покорою, а як вільний союз раціональних істот, що мають власну ідентичність і високо цінять її. Консерватизм у його нинішньому вигляді — це виразно модерний світогляд, сформований епохою Просвітництва та появою суспільств, у яких «ми» соціальної належності повсякчас урівноважує «я» індивідуальних амбіцій.

Ідея про суспільство як сукупність індивідів, де кожен із них має сферу автономного вибору й усі вони хочуть досягти самореалізації своїм власним шляхом, не нова. Швейцарський історик Якоб Буркгардт у своєму знаменитому дослідженні пов'язав появу індивіда з інтелектуальним і політичним пробудженням доби Відродження, а сер Ларрі Зідентоп простежив цю ідею ще далі в минуле, аж до релігійного вчення Ісуса та святого Павла, які вважали, що найбільше Бога щодо нас турбує спасіння людської душі*. Хай якою була б істинність цих поглядів, безперечно очевидно, що за доби Просвітництва індивідуалізм набув нового характеру, з наголосом на зв'язку між легітимністю та згодою. Модерна концепція політичного суспільства як зібрання громадян, що співпрацюють у справі встановлення законів, за якими вони живуть, має бути відокремлена від старіших ідей про монархічну владу, певним чином

* Jacob Burckhardt, *The Civilization of the Renaissance in Italy*, 1860; Sir Larry Siedentop, *Inventing the Individual: The Origins of Western Liberalism*, 2014.

обмежену потребою, щоб монарх радився та проводив угодження з впливовими групами королівства.

Але не варто вважати, що перехід від старої ідеї до модерних форм парламентської демократії був чіткий і бездоганний. Навпаки, у випадку Британії принаймні з часів правління Едуарда III (правив 1327–1377) було затверджено, що король не може збирати податки зі своїх підданих без згоди Палати громад, і вся подальша історія англійської монархії розгорталася навколо дедалі успішніших спроб Парламенту отримати контроль над важливими рішеннями. На час Славної революції 1688 року — з усуненням Якова II, останнього короля династії Стюартів, на користь Вільгельма Оранського — та з ухваленням у 1689 році Парламентом Білля про права стало зрозуміло, що Англія перетворилася на конституційну монархію, де влада монарха обмежувалася звичаями й угодами, які передали справу державного управління двом палатам Парламенту.

Саме в цей час у Британії та Франції почали з'являтися головні ідеї, що стояли за сучасним консервативним рухом, і деякі з цих ідей спершу поділяли ліберально налаштовані особи, яким судилося забезпечити інтелектуальним «паливом» Французьку революцію. Перша й найбільш далекосяжна ідея полягала в тому, що легітимність уряду залежить від згоди підвладних. Владою уряд наділяє народ, який є основним джерелом верховної влади. Ця — для нас очевидна — ідея передбачає зміну середньовічного уявлення про уряд, згідно з яким монарх, визначений історичним (що зазвичай означало «божественним») правом, є джерелом усієї влади в державі. У середньовічному уявленні свобода окремої

особи — це привілей, наданий монархом у вдячність за військову чи придворну службу. Навіть якщо впродовж середніх віків спостерігалось зростання індивідуалізму, йому все ще потрібно було знайти втілення у філософії — а тогочасні теорії влади вважали, що легітимність сходить від володарів до окремих осіб, а не навпаки, як визнали в пізніші часи: що влада йде до верховного володаря від тих, хто погодився на те, щоб він ними правив.

Водночас середньовічні дискусії містять насичені дослідження двох питань, які стали центральними за доби Просвітництва: стосунків між церковною і світською владою та обмеження влади, закладеного в природному праві. Грецькі стоїки стверджували, що буває два різновиди права: створене людьми та «природне». Природне право з'явилося завдяки нашій внутрішній силі розуму, і наявність такого різновиду права захищав ще великий філософ-схоласт святий Тома Аквінський (1226–1274), що вважав його стандартом, за яким можна звіряти правосуддя в усіх виключно людських справах. Обговорення цього питання йшло пліч-о-пліч із намаганнями окреслити й визначити владу церкви, а також узгодити між собою конкурентні потреби інклюзивного світського устрою та священних інститутів, які забезпечували духовний добробут громади. Дедалі сильніший конфлікт між церквою і державою за доби Реформації та дедалі більший наголос на природному праві, як такому, що визначає межі верховної влади, стали впливовими чинниками в заміщенні середньовічної ідеї щодо сходження легітимності вниз від правителя до підданих ліберальними уявленнями про те, що легітимність іде вгору від народу до верховної влади.

В одній з перших праць із політичної філософії, у якій уже відчутний знайомий голос британського консерватизму, — «Про закони церковного устрою» (*Of the Laws of Ecclesiastical Polity*, 1594) — Річард Гукер (1554–1600) намагався виправдати компроміс між церквою та державою. Кожна з них, вважав Гукер, має обмежувати поле застосування іншої, в інтересах природного права, яке гарантуватиме свободи окремих осіб і забезпечить мир між духовною та світською владою.

Попри те, що цю працю визнають численні сучасні консерватори, вона все ж належить до домодерних політичних дебатів. В англomовному світі модерне бачення легітимності вперше вичерпно висловив Томас Гоббс (1588–1679) у своїй знаменитій праці «Левіафан» (*Leviathan*, 1651), де намагався вивести опис доброго правління з припущення про те, що «співдружність» складається з індивідів, які роблять вільний вибір і мотивовані своїми переконаннями та бажаннями. Гоббс стверджував, що в природному стані ці особи, керовані власними апетитами, перебуватимуть у конкуренції за ресурси, потрібні їм для виживання та процвітання, і наслідком цієї конкуренції буде війна всіх проти всіх. За його відомим висловом, життя за таких умов буде «самотнє, бідне, паскудне, грубе й коротке». Але в людей є можливість піднятися над станом природи, тому що вони роблять раціональний вибір і домовляються одне з одним діяти заради взаємного блага. Тому вони погодяться між собою встановити уряд, який матиме владу над ними всіма й надаватиме захист кожному. Верховний володар, який з'явиться внаслідок суспільного договору, не стане стороною цієї угоди, а натомість матиме абсолютну владу,